

सामाजिक क्रांतीचे अग्रदूत - महात्मा ज्योतीराव फुले

प्रा. अशोक ज्ञानोबा दुनधव

राज्यशास्त्र विभाग, प्रमुख

एस.पो. महाविद्यालय, भूम, ता. भूम जि. उरमानवाड

प्रस्तावना :

आधुनिक महाराष्ट्राच्या जडणघडणीत समाज क्रांतीचे जनक म्हणून महात्मा ज्योतीराव फुले यांना अग्रभागी स्थान प्राप्त झाले आहे. कारण आधुनिक महाराष्ट्राची जडणघडण म. फुले यांच्यापासून सुरू होते. धर्म परंपराचे जोखडे घेऊन चालणाऱ्या काळातच म. फुले यांच्या यत्नां एक महान समाजसुधारक जन्माला आला. महाराष्ट्राच्या समाज आणि धर्म सुधारणा चळवळीच्या इतिहासात म. फुले यांच्यापासून एका नव्या प्रवाहाची सुरुवात झाली. १९ व्या शतकाच्या सुरुवातीला सामाजिक, धार्मिक व आर्थिक स्थिती पख्खादया थंड गीहया मारखे निजोद बनली होती. ज्यावेळी ज्या काही द्वारे महापुरुषांनी समाजाच्या या थंड गीळवाला सचेतन करून जागृती आणली त्यात म. फुले यांचे नाव अग्रभागी येते. सामान्य जनतेच्या दुःखाला त्यांनी वाचा फोंडली. सत्यमेव जयते या दिव्यवाक्याचा पुस्कार करून स्वतः आचरून त्यांनी एक आदर्श निर्माण केला. त्यामुळे त्यांना ६ महाराष्ट्राचे मार्टिन ल्युथर म्हणून ओळखले जाते.

हिंदू-समाजातील ब्राह्मण वर्गाच्या सामाजिक व धार्मिक अन्यायाने बहुजन समाज भरडला जात होता. हा समाज दोन अवस्थेत आरले जोडून जगत होता. धर्माच्या गोंडस नावाखाली अनेक अनिष्ट प्रथा उगा मोंडून वसला होता. अशा परिस्थितीत समाजामध्ये जागृती करून त्यांच्या परिस्थितीमध्ये सुधारणा करण्याचे प्रयत्न म. फुले यांनी सामाजिक प्रश्नांच्या मुहाशे जाऊन घाव घातला ते एक वंडखोर विचारांचे सुधारक होते. धार्मिक विषमतांवरुध्द बंड करणारे व धार्मिक मूर्खतांचे मूल्यांमळे प्रयत्न करणारे ते थोर समाजसेवक होते.

सामाजिक विचार :

१. स्त्री शिक्षण : स्त्रियांना सुशिक्षित केले तर सर्व समाजाचा विकास घडेल. ही जोतिबांना अचुकपणे जाणले. भारताचे समाजाने स्त्रियांना समतेपासून व शिक्षणापासून वंचित ठेवले

जोते. व्यक्तीचे जीवन विकसित करण्यासाठी शिक्षण हे एक प्रमुख साधन आहे असे ज्योतिबांचे मत होते. शतकानुशतके हिंदू समाजातील स्त्री वर्ग हा शिक्षणापासून वंचित होता. मुलांच्या कर्तव्याचे मार्गदर्शन देणे हे शिक्षणाचे मुख्य उद्देश होते. कर्तव्याची जाणीव तर देशाची प्रगती होते. ज्योतिबांचे ज्योतिबा होते. जिच्या हाती पाठण्याची दोरी ती जगाचे उदर आहे हा ज्योतिबांच्या क्रांतीचा मूलमंत्र होता. यासाठी स्त्रीला शिक्षण देणे हाच उपाय ओळखून १८४८ च्या ऑगस्ट महिन्यात ज्योतिबांनी आपले जिवलग मित्र सदाशिवराव गोवंडे यांच्या सहाय्याने पुण्यातील कृष्ण पेठेतील भिड्याच्या वाड्यात मुलांसाठी पहिली शाळा स्थापन केली. अस्मृश्य समाजातील स्त्रियांना तेथे शिक्षण दिले जात होते.

२. विधवा पुर्नविवाह : हिंदू धर्मात वालहत्या नखाने विधवांचा चाल केवढा, अस्मृश्यता, मूर्तिपूजा अशा अनेक दुष्ट प्रथा रूढ होत्या. हिंदू समाज या अंधार चालिरितोनी पोखरलेला होता. अर्निष्ट चालिरितो बंद व्हाव्यात म्हणून इंग्रज सरकार कायदे करून घेतले होते. इंग्रज सरकारने इ.स. १९५६ मध्ये विधवा पुर्नविवाह कायदा पास केला व त्यांच्या जीवनाला चांगले वळण लागावे म्हणून त्यांना विधवा पुर्नविवाहाचा धडाडोने पुरस्कार केला. त्यांनी इ.स. १९६४ मध्ये पुण्यातील गोखल्यांच्या बागेत एक विधवा पुर्नविवाह घडवून आणला.

३. बालहत्या प्रतिबंधक ग्रह : हिंदू समाजामध्ये बालहत्याची प्रथा रूढ होती. मुलां-मुलींचे विवाह त्यांच्या लहान वयातच करण्यात येत होते. काही वेळेला साथीचे रोग येत असत. पतीच्या मृत्यूनंतर मुलीला संवंध जीवन विधवा अवस्थेत जावे लागे या कारणे विधवा कोणाच्यातरी वासनेला बळी ठरत होते. गरोदर राहत असत. या प्रसंगातून बाहेर पडण्यासाठी आत्महत्या हाच पर्याय होता. अर्निष्टातून विधवांचा सुटका करण्यासाठी विधवांना गुप्तपणे घेऊन जाणे हा प्रथा होती आणि आपली मुले तेथे ठेवण्यासाठी ज्योतिबांनी १९६३ मध्ये आपल्या घराशेजारी स्वतःच्या खर्चाने एक वाडा बांधून घेतला. त्याची माहिती देणारी भिन्नपत्रके पुणे शहरात घराघरावर वाटप करून दिली. विधवांना इथे घेऊन गुप्तपणे आणि सुरक्षितपणे राहावे या हे उद्देश्य. तुम्ही आपे मृत न्यावे किंवा ठेवावे हे तुमच्या खुशीवर सोपवून देतो. त्या मुलांची काळजी हा अनाधश्रम घेईल.

४. जातीभेद निर्मूलन : जातीवादी फुल्यांनी हिंदू-मुस्लिम अंतर आणि तिचे रक्षण करू पाहणाऱ्यांना ब्राह्मण वर्गावर अस्मृश्य हक्के केले होते. जाती व्यवस्था त्यातून निर्माण होणारी व्यवस्था ही ईश्वर निर्मित आहे. या कल्पनेला त्यांनी विरोध केला आणि जातीभेद निर्मूलनासाठी प्रत्यक्ष कार्य म्हणून ज्योतिबा फुल्यांनी १९६३ मध्ये मुलांसाठी पहिली शाळा काढली.

५. शेतकऱ्यांचे दुःख आणि दारिद्र्य : ज्योतिबांनी

शेतकऱ्यांसाठी एक नवीन आधुनिक मार्ग दाखवला होता. शेतकऱ्यांच्या दुःखाला भट, गुजर-मारवाडी, ग्रामण, सायकार, सक्कार हे सर्वच जबाबदार आहेत असे ज्योतिबा फुल्यांचे मत होते. शेतकऱ्यांची दैन्यवस्था केवळ शिक्षण आणि पान यंत्रणेवर दूर होऊ शकत असे त्यांनी प्रतिपादन केले होते. सत्यशोधक समाजाने शेतकरी व कामकरी लोकांसाठी शिक्षण देणे, शासनाने ठिकठिकाणी तलाव, बांधारे, विहिरी करून देणे आवश्यक आहे. शेतकऱ्यांसाठी शेतसारा कमी केला पाहिजे असाही त्यांचा आग्रह होता. शेतकऱ्यांनी आधुनिक पध्दतीने शेत करणे आवश्यक आहे.

समारोप :

आधुनिक भारतात जे जे महत्वाचे प्रश्न ठरले ज्या ज्या सुधारणा करण्यासाठी निकड समाजसुधारकांना वाटली त्या साऱ्यांचाच प्रारंभ म. ज्योतिबा फुले यांच्या कार्यातून झालेला दिसतो. बहुजन समाजामध्ये त्यांनी जागृती निर्माण केला. पद दलिततांच्या उधारासाठी, स्त्री शिक्षणासाठी समानतेच्या हक्कासाठी सत्य गोष्टीसाठी आपला देह झिजवला. आपले सर्व आयुष्य- कर्निष्ठ वर्गाची सेवेसाठी व्यतीत केले. सामाजिक सुधारणेच्या सर्व अंगाना त्यांनी स्पर्श केला होता. समाजाला धार्मिक व सामाजिक गुलामगिरीतून मुक्त करण्यासाठी त्यांनी प्रयत्न केले.

अतिशुद्धांच्या मुलांसाठी शाळा काढणारे पहिले भारतीय ज्योतिबा फुले होते. आधुनिक भारतातील स्त्री शिक्षणाचा जनक. भारतीय स्त्रीवांचे हक्क स्वातंत्र्य या उदगाता शेतकरी व कामगार यांच्या हक्कांसाठी लढणारा व जातीभेदावर हल्ला चढवून मानवी समानतेची घोषणा करणारा पाहिला लोकनेता म्हणजे महात्मा जोतीबा फुले.

संदर्भसूची

१. डॉ. गव्हाणे किशोरकुमार शिंदे, एस.पी. महाराष्ट्रातील समाजसुधारणेचा इतिहास एज्युकेशनल पब्लिशर्स, औरंगाबाद २०१४.
२. डॉ. पवार जयसिंगराव - भारतीय स्वातंत्र्य चळवळीचा इतिहास निराली प्रकाशन पुणे २०१२
३. सातभाई श्री निवास - आधुनिक भारताचा इतिहास विद्या बुक्स पब्लिशर्स औरंगाबाद.
४. आचार्य श्री.रा. आधुनिक भारतातील शोकात्मक प्रकाशन पुष्पक प्रकाशन पुणे.
५. डॉ. वगाडे उमेश महात्मा ज्योतिबांचे दुःख आणि दारिद्र्य प्रकाशन पुणे.
६. सावळे /मोरे दिपा आधुनिक भारतातील शोकात्मक प्रकाशन एज्युकेशन पब्लिशर्स औरंगाबाद.